

МЕЖІ АПЕЛЯЦІЙНОГО РОЗГЛЯДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

THE LIMITS OF APPELLATE REVIEW THROUGH THE PRISM OF THE SUPREME COURT'S PRACTICE

Самофалов Л.П., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Пенітенціарна академія України

Стаття присвячена правозастосовчій практиці Верховного Суду (далі – ВС) на прикладі того як ним вирішено питання визначення меж апеляційного провадження. Саме цей приклад, на думку автора, яскраво демонструє кількісні та якісні характеристики судової практики ВС.

З одного боку, автор демонструє законодавчі приписи меж апеляційного провадження, з яких виділено певного роду імператив, яким мають послуговуватись сторони кримінального провадження, під час звернення до судів апеляційної інстанції, а також самі судді, вирішуючи питання, які виникають на стадії апеляційного розгляду справи. Зокрема, наводиться перелік особливостей, які притаманні апеляційному провадженню. Особливу увагу приділено одному з найбільш важливих питань апеляційного провадження – застосування ч. 3 ст. 404 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Автор, спираючись на позиції деяких вітчизняних науковців, констатує, що процес доказування на стадії перегляду рішень місцевих судів в апеляційному порядку більшою мірою залежить від судової дискреції та від того, що апеляційний розгляд має відрізнятися від розгляду провадження по суті в судах першої інстанції.

З іншого боку, автор наводить тлумачення ч. 3 ст. 404 КПК України з судової практики ВС з 2019 по 2023 рік як реакції на лаконічність норми права. Автором статті вертається увага на те, що: 1) чимала кількість правових позицій та правових висновків ВС не містять універсального алгоритму дій апеляційних судів під час вирішення питання про дослідження (повне або часткове) чи не дослідження доказів у справі; 2) суперечливість поглядів ВС на одне і те ж питання не сприяє правовій визначеності у кримінальному провадженні; 3) той факт, що суд апеляційної інстанції, реалізуючи свої дискреційні повноваження, може провести судове слідство за правилами, визначеними для місцевих судів, але з урахуванням особливостей апеляційного розгляду, останнє – особливості апеляційного розгляду – залишається не розкритим на законодавчому рівні та в правозастосовчій практиці ВС. У зв'язку з цим, у висновках автором запропоновано відповідні напрямки подальшого дослідження вказаних питань.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, апеляційне провадження, правовий висновок, межі.

The article focuses on the law enforcement practice of the Supreme Court (hereinafter – SC) on the example of how it resolved the issue of determining the scope of appeal proceedings. The author believes that this example clearly demonstrates the quantitative and qualitative characteristics of the SC's case law.

On the one hand, the author demonstrates the legislative prescriptions of the appellate proceedings' boundaries, from which a certain kind of imperative is highlighted which should be used by the parties to criminal proceedings when applying to the courts of appeal, as well as by judges themselves when resolving issues arising at the appellate stage of a case. In particular, the author provides a list of peculiarities inherent in the appellate proceedings. Particular attention is paid to one of the most painful issues of the appellate proceedings – application of Part 3 of Article 404 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC of Ukraine). The author, relying on the positions of some national scholars, state that the process of proof at the stage of review of local court decisions on appeal depends to a greater extent on the judicial discretion and that the appellate proceedings should differ from the consideration of the proceedings on the merits in the courts of first instance.

On the other hand, the author provides an interpretation of Part 3 of Article 404 of the CPC of Ukraine from the Supreme Court case law from 2019 to 2023 as a reaction to the brevity of the rule of law. The author of the article draw attention to the fact that: 1) a considerable number of legal positions and legal opinions of the SC do not contain a universal algorithm of actions of the appellate courts when deciding whether to examine (full or partial) or not to examine evidence in a case; 2) the contradictory views of the SC on the same issue do not contribute to legal certainty in criminal proceedings; 3) the fact that the court of appeal, exercising its discretionary powers, may conduct a judicial investigation according to the rules established for local courts, but taking into account the peculiarities of the appellate proceedings, the latter. In this regard, in the conclusions, the authors propose relevant areas for further research of these issues.

Key words: criminal procedure, criminal proceedings, appellate proceedings, legal opinion, limits.

Узявши євро інтеграційний курс, Україна активно перебудовує внутрішнє законодавство, приводячи його у відповідність до положень Євросоюзу. Сфера відправлення судочинства також поступово змінюється, про що свідчать низка реформ, проведених в останні роки, головним чином щодо добору нових суддів, створення ВС і запровадження в його структурі таких одиниць як палати, об'єднана палата та Велика Палата. До речі, створення останніх можна розглядати як перейняття позитивного досвіду роботи такої структури касаційних судів у Франції, Німеччині, Польщі, Румунії. Метою таких реформ є оптимізація структури судової системи з метою підвищення якості судових рішень суду касаційної інстанції, у першу чергу, та значущість рішень апеляційних судів, які повинні взяти на себе основний тягар перевірки законності вироків та ухвал судів низової ланки.

Законодавство є фундаментом роботи будь-якої судової системи та належного відправлення правосуддя, у переважній більшості країн, визначає, що основну частину судів, які наділені повноваженнями проводити судові слідства зосереджено на місцевому рівні (міські, районні, окружні суди тощо). Тоді як апеляційні суди,

хоча і є судами як факту, так права, все ж в силу свого положення – між судами нижчої та вищої інстанції – здійснюють перегляд кримінальних проваджень за певними правилами, які законодавець назвав межами апеляційного розгляду.

Актуальність цього дослідження полягає як раз у тому, на практиці виникають суперечності поглядів сторін та суду на те, що передбачено процесуальним законом, що насправді здійснює апеляційний суд, і як це оцінює ВС з точки зору дотримання загальних засад кримінального провадження.

У зв'язку з цим ми маємо розглянути останню практику ВС та з'ясувати, які вимоги висувуються касаційним судом до судів апеляційної інстанції, чи існує уніфікований алгоритм дій, передбачений не лише КПК України, але й у правових висновках ВС.

З огляду на актуальність теми апеляційного розгляду, повноважень апеляційних судів, реалізації учасниками кримінального провадження своїх прав та обов'язків під час перегляду вироків та ухвал місцевих судів, свою увагу було приділено у роботах Н.Р. Бобечка, О.В. Бринзанської, О.Ю. Дидича, Д.О. Захарова, О.Ю. Костюченко,

Н.В. Кіцен, М.І. Куляди, В.В. Легких, В.І. Мариніва, І.Ю. Мірошникова, В.І. Сліпченка та ін.

Апеляційне провадження займає центральне місце у структурі розгляду кримінального провадження. Це пояснюється тим, що, по-перше, апеляційний суд в складі трьох професійних суддів, які мають значний стаж відправлення правосуддя, перевіряє дотримання положень процесуального та матеріального законодавства місцевими судами, по-друге, суд апеляційної інстанції є останньою інстанцією перед набранням рішенням місцевого суду законної сили та відповідних наслідків, що наступають для обвинуваченого (крім питання перебігу строку випробування, відлік якого починається з моменту проголошення вироку суду), по-третє, це суд, який, як і суд першої інстанції, отримує докази, перевіряє докази, оцінює докази.

Водночас якщо ми ведемо мову про межі апеляційного розгляду, під якими законодавець розуміє той обсяг, у якому відбувається перевірка оскарженого судового рішення [1], то вони мають свої особливості, обумовлені конструкцією ст.ст. 404, 407 КПК України. Зокрема, межі пов'язані із диспозитивними правами апеляційного суду [2] та обмежувальною моделлю апеляційного провадження, загалом, [3, с. 31] щодо доказів та процесу доказування. Слід сказати, що хоча предметом спору сторін кримінального провадження у суді апеляційної інстанції є рішення місцевого суду, все ж суд оцінює його з огляду на те, які аргументи стали підвалинами ухвалення рішення, а вони засновані виключно на доказах, що були досліджені у суді.

Крім того, особливостями, які притаманні апеляційному провадженню в Україні, на які звертають увагу науковці, є: 1) здійснюється перевірка законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції; 2) розгляд справи відбувається лише в межах апеляційної скарги; 3) апеляційний суд за наслідками апеляційного провадження не може погіршити положення обвинуваченого або особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, крім випадків, коли про це просили прокурор та потерпілий; 4) неприпустимість встановлення й доказування фактів, які не були встановлені та не доведені судом першої інстанції; 5) апеляційний суд наділений правом досліджувати докази шляхом проведення судового слідства в повному обсязі чи частково і може винести вирок [4].

Саме остання особливість апеляційного розгляду викликає труднощі на практиці у сторін провадження в обґрунтованні своїх клопотань про дослідження доказів, особливо у провадженнях, в яких судами першої інстанції ухвалено реабілітуючі рішення, та суддів апеляційного суду в обґрунтуванні протокольних ухвал про відмову в задоволенні або, навпаки, про задоволення таких клопотань.

Положеннями ч. 3 ст. 404 КПК України визначено, що за клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується [1].

Таким чином, диспозитивне право суду досліджувати чи не досліджувати докази у провадженні, законодавцем імперативно зобов'язано апеляційну інстанцію дослідити докази за трьох умов: 1) докази досліджені судом першої інстанції не повністю (обсяг доказів, що надавався сторонами провадження повністю не відображено в оскаржуваному рішенні або докази відображено не повно тощо); 2) докази досліджено з порушеннями вимог КПК України (наприклад, порушено принципи змагальності сторін (ст. 22), безпосередності (ст. 23) та ін.); 3) в досліджені

доказів судом першої інстанції було безпідставно відмовлено; 4) докази, які необхідно дослідити в апеляційній інстанції, з'явилися у розпорядженні сторони провадження після, прийняття місцевим судом оскаржуваного рішення.

У свою чергу судова практика, ухвалена ВС, до вказаного вище законодавчого імперативу внесла деякі «корективи», створивши інструкцію, якою мають послуговуватись суди апеляційної інстанції під час вирішення питання про проведення судового слідства та дослідження доказів на цій стадії судового розгляду кримінального провадження.

Зокрема, 1) без безпосереднього повного дослідження доказів у справі, апеляційний суд не може: а) змінити формулювання обвинувачення, визнаного доведеним місцевим судом [5]; б) давати доказам іншу оцінку, ніж та, яку дав суд першої інстанції [6]; в) погіршити становище засудженого у зв'язку з перекваліфікацією дій останнього на більш тяжкий злочин [7]; г) становити певний факт в інший спосіб, ніж це було здійснено судом першої інстанції [8]; 2) незгода прокурора з висновками суду першої інстанції з приводу висунутого обвинувачення не є підставою для повторного дослідження доказів в апеляційному суді [9]; 3) розгляд у суді апеляційної інстанції не повинен дублювати дослідження доказів, яке проводилося у місцевому суді, оскільки це суперечить основним засадам кримінального процесуального законодавства [10]; 4) апеляційний суд повинен детально перевірити докази, якщо в апеляційній скарзі порушується питання про невідповідність висновків місцевого суду фактичним обставинами кримінального провадження [11], незалежно від того, чи заявлено таке клопотання про повторне дослідження доказів [12]; 5) наявність клопотання про повторне дослідження того чи іншого доказу не зобов'язує суд апеляційної інстанції досліджувати всю сукупність доказів, оцінених у суді першої інстанції [13; 14]; 6) повторне дослідження доказів є правом, а не обов'язком суду [15; 16]; 7) за відсутності мотивованого клопотання про повторне дослідження доказів, апеляційний суд не повинен досліджувати ці докази, оскільки це може перетворити апеляційний перегляд судового рішення на повторний розгляд кримінального провадження по суті, що фактично нівелює принцип інстанційності судочинства [17].

З наведеного, на наше переконання, необхідно зробити декілька суттєвих висновків. По-перше, ухвалення ВС чималої кількості постанов за останні роки не вирішило правової проблеми правильного та однозначного застосування ч. 4 ст. 404 КПК України, залишаючи за апеляційними судами право широкої дискреції. Це створює ризики, у тому числі корупційні, коли залежно від регіону та категорії кримінального правопорушення судді будуть вирішувати чи варто їм, наприклад задовольняти клопотання сторони обвинувачення про дослідження доказів у справі, де місцевим судом ухвалено виправдувальний вирок щодо особи, обвинуваченої за вчинення корупційного злочину.

По-друге, низка правових позицій ВС, згаданих нами вище, мають суперечності, що дозволяє сторонам провадження пристосовувати їх до своїх потреб, а у подальшому, якщо суд апеляційної інстанції відхилить доводи з такими посиланнями, використати це як підставу для касаційного оскарження.

Тому ми вважаємо, що існуюча правова невизначеність потребує втручання об'єднаної палати Касаційного кримінального суду або Великої Палати ВС.

І по-третє, ВС, орієнтуючи апеляційні суди на те, що апеляційне провадження не повинно за своєю суттю дублювати розгляд кримінального провадження у місцевих судах, не наводить як тоді повинен відбуватися етап дослідження доказів, що містяться в матеріалах судової справи. У зв'язку з цим, ми погоджуємося з думкою Н.Р. Бобченко про необхідність внесення змін до КПК

України (ст. 405 КПК України), які б стосувалися запровадження подібної до ст. 349 КПК України норми для апеляційного провадження [18, с. 1] щодо визначення обсягу доказів, які необхідно дослідити.

Ми не поділяємо думки В.В. Легких, який пропонує доповнити КПК України нормами, які запроваджували б в судах апеляційної інстанції проведення підготовчого судового засідання [19, с. 83], та вважаємо, що це призведе до переобтяження апеляційного провадження та його затягування.

Висновки. Питання правового врегулювання меж апеляційного розгляду залишається актуальним. Внаслідок лаконічності правової норми, викладеної законодавцем в ч. 3 ст. 404 КПК України, призвело до різного її тлумачення ВС, що як було нами показано не вирішено по суті правової проблеми, а навпаки призвело до її погли-

блення, оскільки вирішення питання дослідження чи не дослідження доказів апеляційними судами ВС залишив за апеляційною інстанцією, виходячи з конкретних обставин конкретного провадження.

Розуміння того, що правозастосовча практика ВС наразі відповідно до чинного законодавства відіграє істотну роль не лише в частині, яка стосується апеляційного провадження, але й інших питань застосування положень КПК України, на наш погляд було б доцільніше запровадити правові механізми, які б впливали на передбачуваність кримінального провадження. Це може бути або реалізацією Верховною Радою України своїх законодавчих повноважень, або за рахунок реалізації ВС у складі об'єднаної палати Касаційного кримінального суду або Великої Палати ВС повноважень із забезпечення єдності судової практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20240316#n455> (дата звернення 17.03.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко – Х.: Одісей, 2013. – 1104 с. URL: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/KPK-komentar.pdf> (дата звернення 17.03.2024).
3. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: дис. ... д-ра. юрид. наук.: 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.
4. Науково-практичний коментар нового Кримінального процесуального кодексу України. Харків / А. Гетьман та ін.: Право, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Національна академія правових наук України, 2012. 681 с. URL: <http://yport.inf.ua/stattya-meji-pereglyadu-sudom-apelyatsiynoji-50601.html> (дата звернення 17.03.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 05.08.2020 у справі № 129/4247/13-к. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/1168> (дата звернення 17.03.2024).
6. Постанова Верховного Суду від 16.01.2020 у справі № 301/2285/16-к. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/1169> (дата звернення 17.03.2024).
7. Постанова Верховного Суду від 19.01.2022 у справі № 404/2605/20. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/7682> (дата звернення 17.03.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 04.06.2020 у справі № 732/760/19. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/1257> (дата звернення 17.03.2024).
9. Постанова Верховного Суду від 16.03.2021 у справі № 154/2975/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/3486> (дата звернення 17.03.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 10.02.2021 у справі № 127/14811/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94874065> (дата звернення 17.03.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 19.01.2022 у справі № 404/2605/20. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/7682> (дата звернення 17.03.2024).
12. Постанова Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 03.04.2023 у справі № 537/984/20. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/22848> (дата звернення 17.03.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 27.09.2022 у справі № 554/675/20. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/10070> (дата звернення 17.03.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 14.09.2021 у справі № 760/22934/19 URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/6895> (дата звернення 17.03.2024).
15. Постанова Верховного Суду від 30.05.2019 у справі № 572/843/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82157191> (дата звернення 17.03.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 30.08.2022 у справі № 728/677/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106017852> (дата звернення 17.03.2024).
17. Постанова Верховного Суду від 21.12.2022 у справі № 759/5737/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/17211> (дата звернення 17.03.2024).
18. Бобечко Н.Р. Збирання та дослідження доказів у стадії апеляційного провадження згідно КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. Випуск 2. С. 1-16.
19. Легких В.В. Теоретичні питання та реалізація апеляційного судового розгляду в кримінальному судочинстві України: дис. ... кан. юрид. наук.: 12.00.09. Київ, 2019. 251 с.